

EGYEDI TÁJÉRTÉKEINK, A GÉMESKUTAK HAZAI HELYZETE AZ EURÓPAI UNIÓS SZABÁLYOZÁSOK TÜKRÉBEN

ÖRÖKSÉG VAGY ÁTOK?

RÁKÓCZI Attila

Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Hivatal, Békés Megyei Kirendeltség,
Helyszíni Ellenőrzési Osztály
5600 Békéscsaba, Temető sor 8., e-mail: rakoczi.attila@mvh.gov.hu

Kulcsszavak: agrártörténet, nemzeti érték, egyedi tájérték, tájelem, vidékfejlesztés, agrár-környezetvédelem, kölcsönös megfeleltetés

Összefoglalás: Kutatásunk célja egyik nemzeti értékünk, agrár-kultúrtörténeti emlékünknél, jelenének áttekintése, valamint rávilágítani jövőbeni sorsának alakulására az Európai Unió új agrárszabályozási rendszerével, a kölcsönös megfeleltetéssel kapcsolatban. Munkánk során végigtekintjük a gémeskutak kialakulásának történeti hátterét, bemutatjuk, hogy az évszázadok során milyen kapcsolatuk alakult ki az emberi társadalommal. Alapvető funkciójukon kívül, kialakult a hírközlési, művészeti, és tájképi szerepük is. A XX. század végére a technikai fejlődés következtében azonban jelentőségük csökkent, és ezzel párhuzamosan a darabszámuk is visszaesett. Lassan eltűntek a magyar tájról, a magyar pusztáról. Ekkor azonban jelentős változás következett be az Európai Unió, és így a magyar agrárszabályozásban, mivel 2010-től jogszabály által védendő tájképi elemmé nyilvánították a gémeskutakat, és így a kölcsönös megfeleltetés részévé váltak. Ehhez kapcsolódva a szabályozás betartásának ellenőrzéséhez ki kellett alakítani egy alapadatbázist. Ennek a lényege megállapítani, hogy az egykor nyilvántartott gémeskutak mekkora darabszámban, és milyen állapotban maradtak meg az új évezredre, a szabályozás időpontjára. Ezen folyamat során végigjártuk az egykor nyilvántartott gémeskutakat, és a látottak alapján négy kategóriába soroltuk őket. A kutatás azt az eredményt hozta, hogy Békés megyében az 1950-es években nyilvántartott 762 db gémeskútból, 2010-ben 520 db már nem található meg, 222 db gémeskút megrongálódott, illetve romos állapotban lelhető fel a nyilvántartott helyén. Mindösszesen 20 db olyan gémeskút van a megyében, melyet mind a mai napig használnak, és tökéletes, működőképes állapotban található meg. A vizsgálat összértékelése alapján a gazdálkodók nincsenek felkészülve az új szabályozásra.

Bevezetés

Kutatási munkám célja a gémeskút, mint az egyik agráreszközünk, agrár-kultúrtörténeti értékünk múltjának, jelenének áttekintése, és rávilágítani jövőbeni sorsának alakulására az Európai Unió új szabályozásának bevezetése következtében.

Magyarország alapvetően agrárberendezkedésű ország. Fekvéséből, adottságaiból adódóan az agrártermelés évezredes múltra tekint vissza. Az évezredek, évszázadok során a termeléssel foglalkozó ember szoros kapcsolatban állt az őt körülvevő természettel és környezettel. Ez a kapcsolat bizonyos fokú adaptációt is jelentett, de számos esetben a termelés mennyiségének növekedéséhez alakítania is kellett a környezetét. Új termelési eszközöket fedezett fel és használt, melyek megkönnyítették a mindennapi igen kemény munkáját. Mindazonáltal, ezen különféle eszközök hozzájárultak mind a mennyiségi, mind a minőségi termelés növekedéséhez. A kézi és állati szerszámokon kívül gépeket, építményeket emelt, melyek a tájba épülve új tájképet meghatározó elemként jelentek meg a természetes környezetben, mint épített környezeti elemek. Ilyen épületek, eszközök a teljesség igénye nélkül a vízi-, száraz-, és szélmalomok, a gabonátároló épületek, istállók és a különböző szerkezetek, melyek a kültéri állattartás meghonosításához szük-

séges eszközök, mint például a gémeskutak (RAKONCZAI 2006). Mivel országunk jelentős területe áll folyamatosan mind a mai napig az agrártermelés „hatása” alatt, ezért az ott folyt, illetve folyó munkálatok nagyban befolyásolják az ország arculatát (SZELEKOVSKY 2005). Alapvetően a legeltetés, külterjes állattartás meghonosítása miatt volt szükség egy találmányra, mely lehetővé tette, hogy a hatalmas legelőkön – ahol folyó-, és állóvíz sem volt – a legelő állatoknak, és a rájuk vigyázó embereknek hűsítő vizet szolgáltatasson. Ez nem volt más, mint a gémeskút. A feltalálásuk után gomba módra terjedtek el, és ami igazán érdekes, hogy csak Európa ezen vidékén, a Kárpát-medencében. Az alapvető funkciójukon kívül lassan és észrevétlenül beépültek a tájba, és meghatározó, markáns jelként lettek részei a magyar pusztának. Azonban, ahogy a technikai fejlődés elérte ezen ágazatot is, megpecsételődött a sorsuk (FEHÉR 1938). Kijelenthetjük, hogy az utolsó pillanatban jelent meg az Európai Unió Közös Agrárpolitikájának egyik szabályozási rendszerében egy jelentős módosítás, mely következtében a betartandó kritérium sorában belépett az országra alapvetően jellemző tájképi elemek (kunhalmok, gémeskutak) megőrzésének kötelezettsége, az agrár-támogatási rendszeren keresztül.

Munkánk célja egyrészt, egyes nemzeti értékeink, agrár-kultúrtörténeti emlékeink, így a gémeskutak (mint a magyar tájképet alapvetően meghatározó elemek) megőrzésére, fokozott védelmére való felhívás. Másrészt, a közösségi agrárszabályozás egyik eszközének, a kölcsönös megfeleltetés tájképi elemekre vonatkozó rendelkezésének bemutatása. Továbbá, a Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Hivatal által 2010-ben végrehajtott gémeskutak állapotfelmérése során kapott Békés megyére vonatkozó adatok közlése, a felmérés során kapott eredmények összértékelése, valamint a kapott eredmények szignifikancia vizsgálata a területek hasznosításával. Végül, de nem utolsó sorban, javaslatot tenni az eredmények további felhasználására, rávilágítani az új szabályozás gyengeségeire, hiányosságaira.

Irodalmi összefoglalás

Egyedi tájértékek

Egyedi tájérték az adott tájra jellemző természeti érték, képződmény, és az emberi tevékenységgel létrehozott tájalkotó elem, amelynek természeti, történelmi, kultúrtörténeti, tudományos vagy esztétikai szempontból a társadalom számára jelentősége van (Csősz 2010). Az egyedi tájértékek típusai egyrészt a természeti képződmények, másrészt a kultúrtörténeti értékek, mint például a kunhalmok és a gémeskutak.

A kunhalom kifejezés már általánossá vált a köznyelvben, azonban helytállósága vitatható, ha számba vesszük a régészeti feltárások eredményeit. Hazánkban gyakori, de az Erdélyben, Dél- és Kelet-Oroszországban, Közép- és Belső Ázsiában is nagy számmal előforduló halmok jelentős része nem kapcsolódik az Ázsiából betelepülő kun népcsoporthoz. A régészeti kutatások kiderítették, hogy a halmok nagy része rézkori, korabronzkori temetkezések, bronzkori telepek, szarmata, germán, honfoglalás kori temetők, Árpád-kori templomok és sírok, olykor valóban kun temetkezések nyomait őrzik (Tóth 1988). A halmok közvetlen környezetüktől eltérő geológia, talajtani sajátosságai miatt alkalmasak a régmúlt idők környezeti, természeti viszonyainak feltérképezéséhez, rekonstrukciójához. Egy ilyen, a Csípő-halmon végzett rekonstrukciós kísérlet mutatja be a Hortobágy 6000 évvel ezelőtti talajtani, és botanikai állapotát (BARCZI et al. 2006).

A gémeskút olyan kút, mellyel a talajvíz kiemelését a kétkarú emelő elvén működő, a föld felszíne felett található szerkezet szolgálja (Cs. SEBESTYÉN 1934).

A munkánkban az egyedi tájértékek közül a gémeskutakkal foglalkozunk részletesen.

A gémeskutak

A gémeskutak szerepe, jelentősége

Az állattartás, főleg a kültéri, rideg állattartás több évszázados múltra tekint vissza országunkban. A Kárpát-medence a folyószabályozások előtt, szinte állandó vízborítású, egybefüggő területként nézett ki. Ezen részeket csakis legeltetéssel tudták hasznosítani. Így minden feltétel adott volt, hiszen jelen volt a bő fütermés, és az itatáshoz szükséges víz is (ENYEDI 1964). Azonban, a XIX. század első fele után folyószabályozási munkálatokba kezdtek az ország területén. Ezzel párhuzamosan az intenzívebbé váló mezőgazdaság, valamint a növekvő lakosság igényei miatt a legelő állatállomány koncentrációja is növekedni kezdett. Összességében tehát megoldást kellett találni a „vízhiány” enyhítésére a hatalmas kiterjedésű legelőkön (SZABADFALVI 1970). Főleg ezen időszakban, de már az ezt megelőző időkben is, kezdtek a pásztorok, juhászok, gulyások, kondások, víznyerő kutakat ásni a legelő területek magasabb, frekvenciált részeiben (FEHÉR 1938). Ezekkel a kezdetleges kutakkal a legnagyobb probléma az volt, hogy közvetlen kézi erővel – áttételek nélkül – kellett felszínre hozni a vizet. Ennek megoldására pattant ki a szikra a csavaros gondolkodású parasztember fejéből, és feltalált egy olyan vízkiemelő szerkezetet, melyet a kútgodör szélére emelt, ez nem volt más, mint a gémeskút (Cs. SEBESTYÉN 1934).

Részei: a földbe mélyített *ágas* (gyakran élő fából kialakítva), melynek villásra vagy csapoltra kiképzett végébe vastengelyt erősítettek, e tengelyen forog az emelő szerepét betöltő *gém*. A kútgodör fölé nyúló végére erősítik a vödörtartó rudat, *ostort*, *kútostort*, melyen az abronccsal erősített *favödör* függ. A vízzel telt vödör súlyának egyensúlyozására a gem másik végére kő, vagy fatuskó nehezéket, *koloncot* erősítenek (FEHÉR 1938).

Alapvető funkciójukon kívül megjelent a hírközlési szerepük is a pusztában. Például a kútgém különböző állásával jelezték a déli ebéd idejét, vagy, hogy pandúrok találhatók a pusztai csárdában. Hermann Ottó azt mondta, hogy „a legrégebbi telegráf a magyar gémeskút”.

Mivel a magyar pusztában mindenütt megtalálhatóak voltak, ezért lassan a természetes táj részévé is váltak. Mindazonáltal a magyar pusztai kultúra jelképévé is vált. Így, szinte minden művészeti ág megjeleníti a gémeskutat, hol középpontba állítva, hol kiegészítő motívumként. Ennek következtében ott volt és van a magyar vidékről, magyar tájról, pusztáról szóló művészeti alkotásokban, legyen az festmény, vers, költemény, himzés vagy egyéb kézzel fogható népművészeti alkotás. Megjelenik Ady Endre, és Petőfi Sándor verseiben, Arany János elbeszélő költeményeiben, de több hortobágyi népdal is említi.

Nemzeti jelkép szerepe miatt a tervezett 10 cent eurós érme hátoldalán fogja hirdetni a halhatatlanságát az ország euro övezeti csatlakozását követően.

Továbbá, a fenti okokból kifolyólag gondolta az Európai Unió, hogy közösségi oltalom alá helyezi a magyar gémeskutakat úgy, hogy az agrár-támogatási rendszer egyik betartandó kritériuma közé sorolta 2010-ben.

Hazai és nemzetközi védelem, szabályozás

Magyarországon az Európai Unió csatlakozással számos közösségi támogatási forrás vált elérhetővé a mezőgazdasági termelők számára. Az uniós pénzek eléréséhez a gazdáknak különféle előírásokat, illetve kötelezettségeket kell teljesíteniük. Ezek közé tartozik a kölcsönös megfeleltetés, angol néven cross compliance szabályzórendszere is. A kölcsönös megfeleltetést a Közös Agrárpolitika 2003-as reformja következtében, a TANÁCS 73/2009/EK RENDELETE vezette be. (MAGYAR AGRÁRKAMARA 2009). A rendszer kialakításával és alkalmazásával az uniós és hazai jogalkotó szervek célja nem a termelők büntetése, a támogatás mértékének csökkentése. Sokkal inkább a helyes gazdálkodási eljárások, módszerek elterjesztése, a környezetkímélő és környezettudatos agrártermelés gyakorlatának ösztönzése, a szabályokat betartó termelők körének évről-évre történő növelése. A termelő a „rendes” gazdálkodásával olyan közösségi javakat állít elő, melyeket az európai lakosság egésze élvez. A „közösségi munkát” az unió évente több mint 300 milliárd Ft-tal honorálja Magyarországnak. A kölcsönös megfeleltetés alátámasztja a támogatások igénybevételének jogosságát, elosztatva az uniós agrártámogatásokkal szemben tapasztalható közösségen belüli és nemzetközi aggályokat (WILSON 2008).

Az új szabályozás két alapvető eleme egyrészt a jogszabályban foglalt gazdálkodási követelmények (JFGK), továbbá a helyes mezőgazdasági és környezeti állapot (HMKÁ) előírásai (DWYER, BALDOCK, EINSCHUTZ 2000). A szabályozás előző nagy csoportja a következő főbb elemekből áll: természetvédelem, környezetvédelem, állatjelölés, állategészségügy és növényegészségügy, valamint állatjólét. Összességében JFGK 1-től, JFGK 18-ig. Ezen előírások 2009-től kerülnek folyamatos bevezetésre egészen 2013-ig (MADARÁSZ 2008).

Az utóbbi nagy csoport a helyes mezőgazdasági és környezeti állapot. Ezt a TANÁCS 1782/2003/EK RENDELETE vezette be, és 2004-től lépett életbe Magyarországon a 4/2004. (I. 13.) FVM rendelettel. A mai napon az 50/2008. (IV. 24.) FVM rendelettel tartjuk be nemzeti szinten az uniós előírásokat ide vonatkozóan. Ez kilenc elemet tartalmaz, mint a kölcsönös megfeleltetés másik alapvető bázisa. Ezen elemek határozzák meg az egészséges, és fenntartható agrárkörnyezet, vidékfejlesztés, tájökológia, mozaikosság, tájkép előírásait, valamint a betartásukhoz szükséges kritériumokat.

A rendelet folyamatos módosításokon ment át az elmúlt években az előírások bővítése miatt. Így 2010-ig hat előírást tartalmazott. Ezek: teraszos művelés szabályai, vetésváltás előírásai, gyommentesség kritériuma, talajerózió elleni védelem, égetési tilalom, a talaj szerkezetének a megóvása, legeltetési szabályok betartása (VIDÉKFEJLESZTÉSI MINISZTERIUM 2011).

A rendeletet 2010-ben a 32/2010. (III.30.) FVM rendelet módosította, igazodva a TANÁCS 73/2009/EK rendeletéhez, így újabb kettő kritérium épült be a rendszerbe. Az egyik az öntözésre vonatkozó előírások, mellyel nőtt az agrárkörnyezet állapotára vonatkozó feltételek köre. Azonban a módosítás során egy másik, már sokkal érdekesebb kritérium is beépült a jogszabályba, amely a környezeti állapot faktora mellett, a tájképet is, mint védendő elemet vezette be. Így Magyarországon a tájképre jellemző védendő tájelemek körébe a gémeskutak, és a kunhalmok kerültek.

A módosított rendelet értelmében azon gazdálkodóknak, akiknek a területére gémeskút, vagy kunhalom esik, azok védelméről a felméréskor talált állapot (kiindulási alapadtbázis) szerint gondoskodniuk kell.

Anyag és módszer

A gémeskutak állapotfelmérésének célja egy referencia-adatbázis létrehozása volt országos szinten. Ezen adatbázis szolgáltatja az új szabályozás ellenőrzéséhez szükséges kiinduló állapotok adatait, ez a folyamatos ellenőrzés és a monitoring alapja a gémeskutak esetében. Az állapotfelmérést a Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Hivatal (MVH) végezte 2010 tavaszán, a folyamatban jómagam is szervesen részt vettem.

Felhasznált anyagok: a kiinduló adatbázist, vagyis egyáltalán a több évtizede nyilvántartott kutak listáját a Földmérési és Távérzékelési Intézet (FÖMI) szolgáltatta az MVH, és így a kölcsönös megfeleltetés rendszere számára. Ezt az országos adatbázist az 1970-es évekből származó topográfiai térképekből állították össze, mely térképek az 1950-es évekbeli állapotokat tartalmazták. A térképeket áttekintve országosan 11.924 db gémeskutat találtak, ebből Békés megyében 762 db kút volt található. A FÖMI minden egyes gémeskútnak egy négy számjegyű egyedi azonosítót és egy, az Egységes Országos Vetületi Rendszeren (EOV) belüli koordinátát adott, így tartja nyilván egyedileg a kutakat. A listán kívül térképeket is készített az intézet. A térképek alapja a Mezőgazdasági Parcella Azonosító Rendszer (MePAR) adatbázisában szereplő fizikai blokkok voltak, melyekben fel voltak tüntetve a kutak. Továbbá eszközként, minden egyes felmérést végző ellenőrpárnál volt az előbb említett listán és térképen kívül egy fényképezőgép, és egy THALES Mobilmapper típusú PDA készülék. Ezen készülék a területalapú támogatások ellenőrzésénél is használt eszköz.

A kiértékelés módszere: az MVH által végzett állapotfelmérésnek nem volt feladata a kapott eredmények értékelése, egyszerű mechanikus munkával elvégeztük a felmérést, és létrehoztunk egy adatbázist. Azonban a tudományos kutatásunk egyik fő feladata, hogy ebből az adatbázisból kézzel fogható konzekvenciákat vonjon le, legalábbis a békés megyei adatok vonatkozásában. A megyénkben kapott eredmény a megye mozaikossága miatt azonban reprezentatívnak tekinthető országos szinten is.

A felmérés során minden egyes eredetileg nyilvántartott gémeskutat leszemléltünk, és a talált állapota alapján négy kategóriába soroltuk őket a helyszínen „A” kategóriától, „D” kategóriáig.

Az állapotfelméréshez kiadott eljárásrend, valamint a HMKÁ rendelet szerint:

- „A” kategóriás minősítésű az a gémeskút, amely működőképes, jó állapotban van. Minden szerkezeti eleme megtalálható (a kútgödör, a káva, az ágas, a gém, az ostor, a vödör és az itató is) és rendeltetésszerűen használható (1. ábra).
- „B” kategóriás minősítésű az a gémeskút, melynek főbb szerkezeti elemei nem, vagy kismértékben károsodtak, azonban ésszerű eszközökkel helyrehozható állapotban van a kútgödör és az emelőszerkezet, valamint az itató rész is, ha van (2. ábra).
- „C” kategóriás minősítésű az a gémeskút, melynek főbb szerkezeti elemei nagymértékben károsodtak, romos állapotban van, az emelő szerkezet súlyosan károsodott. Hiányzik róla a gém, vagy az ágas. Továbbá, egységesen „C” minősítést kaptak azok a kutak, melyeknek csak a kávája volt megtalálható a helyszínen (3. ábra).
- „D” kategóriás minősítésű az a gémeskút, melyek a helyszínen nem találhatók meg, vagy csak a kútgödör található meg a térképen jelzett helyen.

Az állapotfelmérés során elkészített ortofotós blokkterképeket felhasználva kiegészítettük az alap békés megyei gémeskutas táblázatot egy újabb adatsorral. Végigtekintettük egyenként a térképeket, és minden kút mellé rögzítettük, hogy milyen hasznosítású terü-

leten található. Ugyanis feltételezem, hogy a jelenben is működőképes „A” kategóriás kutak döntő többségében legelő hasznosítás alatt találhatók. Így tovább feltételezem, hogy ezek nem tájképi jellegük miatt maradtak fent, hanem mert továbbra is eredeti funkciójuk szerint vannak használva.

A feltételezésem kiderítéséhez χ^2 próbát alkalmaztam:

$$\chi^2 = \frac{N \cdot (a \cdot d - b \cdot c)^2}{(a+b)(c+d)(a+c)(b+d)}$$

Ezáltal összevetettem az „A” kategóriás kutak eredményeit, és az összes többi („B”, „C”, és „D”, együttesen már nem működőképes kutak) kategóriás kutak eredményeivel, figyelembe véve a hasznosításokat is, úgy, mint legelő és zárt kert, és az összes többi, együttesen szántó.

Eredmények

„D” kategóriás minősítésű gémeskutak és jellemzésük

1. táblázat „D” kategóriásnak minősített gémeskutak adatai
Table 1. Data of sweep-pole wells with category of „D”

Gémeskút	darab		százalék
Összes	762 db		100%
„D” kategóriás	520 db		68,24%
ebből	legelőn+ zárt kertben	217 db	28,47%
	szántón	303 db	39,76%

Az 1. táblázatból kiolvashatjuk, hogy a Békés megyében nyilvántartott összes gémeskút több mint a fele már nem létező kút. Az 1950-es évekbeli állapotokhoz képest megdöbbentő, hogy az akkor még működő kutak több mint 68%-a már nem létezik. Az állapotfelmérésünk szerint a 762 db kútból, 520 db vagy egyáltalán nem található meg a nyilvántartott helyén, vagy csak a kútgödör található meg, és azt vagy lefedték, vagy balesetveszélyesen tátong a pusztában. A „D” kategóriás gémeskutak örökre eltűntek a magyar pusztáról, mint tájképi elemek. Ezekkel a kutakkal az Európai Unió nem számol, ezeket nem létezőnek nyilvánította, ezért a későbbi ellenőrzésekbe sem kerülnek bele, a gazdáknak sem kell velük foglalkozni. Ennyivel lett szegényebb a magyar puszta és a békés megyei táj.

A „D” minősítésű kutak döntő többségében (~60%) szántó művelési ág alatt találhatók. Ez nem is annyira érdekes, hiszen egy szántóföldön igen csekély jelentősége van egy gémeskútnak. Annál inkább érdekes az a felfedezés, hogy az örökre eltűnt kutak hozzávetőlegesen 40%-a legelő művelési ág alatt található. Ebből láthatjuk, hogy drasztikusan csökkent az elmúlt 60 évben a külterjes állattartás, és a legeltethető állatállomány száma az országban.

„C” kategóriás minősítésű gémeskutak és jellemzésük

2. táblázat „C” kategóriásnak minősített gémeskutak adatai
Table 2. Data of sweep-pole wells with category of „C”

Gémeskút	darab		százalék
Összes	762 db		100%
„C” kategóriás	192 db		25,19%
ebből	legelőn	121 db	15,87%
	zárt kertben	45 db	5,90%
	szántón	26 db	3,41%

A 2. táblázatból szembetűnik, hogy a felmérés által talált kutak negyede ebbe a kategóriába esik. Az egykor nyilvántartott állapotokhoz képest a 762 db gémeskútból, 192 db igen súlyosan károsodott állapotban, „C” minősítéssel „díszíti” a magyar vidéket. Ebbe a kategóriába eső kutak a tapasztalataink alapján azért jutottak erre a sorsra, mert több évtizede nem használják őket. Ehhez szintén az járul hozzá, hogy csökkentek az állatlét-számok, és a külterjes állattartás is visszaesett, valamint a technikai fejlődés is közrejátszott.

A táblázatból továbbá láthatjuk, hogy ebből a minősítésből döntő többségében (121 db) legelő művelési ág alatt találhatók kutak, ami megerősíti a fentebb leírtakat. Szántó művelési ág alatt 26 db „C” minősítést találhatunk. Érdekes adat a zárt kertekben található viszonylag magas számban (45 db) kiadott „C” minősítés. Ezek vagy kávéval rendelkező szivattyús kutak, de inkább többségükben kerek kutak.

„B” kategóriás minősítésű gémeskutak és jellemzésük

3. táblázat „B” kategóriásnak minősített gémeskutak adatai
Table 3. Data of sweep-pole wells with category of „B”

Gémeskút	darab		százalék
Összes	762 db		100%
„B” kategóriás	30 db		3,93%
ebből	legelőn+ zárt kertben	26 db	3,41%
	szántón	4 db	0,52%

A 3. táblázatból kiolvashatjuk, hogy Békés megyében az egykori 762 db gémeskútból, mindösszesen 30 db olyan gémeskút van a pusztában, amely ugyan tájképi szempontból létező kategória, viszont alapvető funkcióját tekintve felújításra-, egyes részei pótlásra szorulnak. Láthatjuk, hogy a szántó művelési ág alatt igen csekély számban (4 db) maradtak meg ilyen állapotban gémeskutak, a legelők és zárt kertek foglalják magukban jelentős részben (26 db) ezt a kategóriát. Ezek a kutak igen csekély ráfordítással azonnal tökéletes állapotba hozhatók lennének.

Az 1950-es évekbeli állapotokhoz képest összességében ~4% az a kút, amely még kitartott és a folyamatosan csökkenő használat következtében „megráncosodott” állapotban kerül be a kölcsönös megfeleltetés által írt történelemlékönyve, marad legalább „B” kategóriásként konzerválódva az utókor számára.

„A” kategóriás minősítésű gémeskutak és jellemzésük

4. táblázat „A” kategóriásnak minősített gémeskutak adatai
Table 4. Data of sweep-pole wells with category of „A”

<i>Gémeskút</i>	<i>darab</i>		<i>százalék</i>
Összes	762 db		100%
„A” kategóriás	20 db		2,62%
ebből	legelőn+ zárt kertben	17 db	2,23%
	szántón	3 db	0,39%

A 4. táblázatból az „A” minősítésű kutak kapott eredménye látható. Az eredetileg Békés megye területére eső 762 db gémeskútból 2010-ben 20 db olyan gémeskutat találtunk, amely még azóta is, mind a mai napig jó, működő képes állapotban van. Ez az összkütszám kevesebb, mint 3%-a. Ebből 17 db kút van legelőn és zárt kertben, és csak 3 db van szántó hasznosítás alatt. Látható, hogy mekkora intenzitással tűnik el eme nemzeti értékünk, kultúrtörténeti emlékünk. Ebből láthatjuk, hogy az EU szabályozása a gémeskutak szempontjából a 24. órában következett be. Ha késik a szabályozás, és országunkban nem gondolnak a gémeskutakra az új uniós rendelet vonatkozásában, akkor a szemünk láttára, mégis észrevétlenül tűnt volna el elődeink hagyatéka, a magyar pusztai táj jellegzetes, markáns tájképi eleme, a gémeskút.

Diszkusszió

5. táblázat A felmérés után létezőnek nyilvánított kutak
Table 5. Numbers of existing sweep-pole wells after the controll

<i>Gémeskút</i>	<i>darab</i>
Összes	762 db
„A” kategóriás	20 db
„B” kategóriás	30 db
„C” kategóriás	192 db
Összesen	242 db

Az 5. táblázatból láthatjuk, hogy összességében az 1950-es évekhez képest már csak 242 db gémeskút maradt a nyilvántartott 762 db-ból, ami nagyjából azt jelenti, hogy megharmadolódott a számuk. Mindazonáltal, ebből a 242 db-ból, mindösszesen 20 db olyan kút van, ami mind a mai napig használatképes állapotban van, 30 db olyan, amit

már nem használnak, és elkezdődött rajtuk a leromlás állapota, továbbá 192 db olyan kút van, melynek csak a kútávjája van meg, és esetleg mellette az ágasa. Az „A” és „B” kategóriáknak van még jelentősége tájképi szempontból, viszont a „C” kategóriáknak már nem, hiszen látképi szempontból jelentéktelenek, ennek ellenére számol velük majd a rendszer.

A vizsgálat beigazolta a feltételezésemet, ugyanis szignifikáns összefüggés mutatható ki a jelenleg is működőképes gémeskutak legelőn és zárt kertben található száma között, és a szántó művelési ág alatt található jó kutak száma között. Így azok a kutak, melyek „A” kategóriás, mai napig működők, azért maradtak meg jó állapotban az új évezred elejéig, mert használatban vannak. Ezért az új követelmények gondot fognak okozni a gazdálkodók számára, nincsenek felkészülve rá, hiszen nem fordítanak nagy figyelmet a gémeskutak tájképi jelentőségének, csak használják azokat, ezért jó állapotúak (6. táblázat).

6. táblázat Az eredmények szignifikancia vizsgálata

Table 6. The results of examination of significance

GÉMESKÚT KATEGÓRIA	MŰVELÉSI ÁG		ÖSSZESEN
	legelő és zártkert (db)	szántó (db)	
„A” kategória (működő)	17	3	20
„B”+„C”+„D” (együtt, mint nem működő)	409	333	742
ÖSSZESEN:	426	336	762

$$f = 1$$

$$\chi^2 = \frac{762 \cdot (17 \cdot 333 - 3 \cdot 409)^2}{20 \cdot 742 \cdot 426 \cdot 336} = \frac{762 \cdot (5661 - 1227)^2}{2.124.138.240} = \frac{762 \cdot (4434)^2}{2.124.138.240} =$$

$$= \frac{762 \cdot 19.660.356}{2.124.138.240} = \frac{14.981.191.272}{2.124.138.240} = 7,0528$$

$$\chi^2 = \underline{7,0528} > \chi^2_{\text{táblázat}} = \underline{6,635} \quad p = 0,01 = 1\%$$

Az állapotfelméréssel, valamint az adatok kiértékelése során kapott eredmények alapján a következő javaslatokat teszem:

- Az eredményeket, az adatokat további felhasználásra át kellene adni a társhatóságoknak. Így, a vízügyi igazgatóságoknak, a katasztrófavédelemnek, tűzoltóságnak és az önkormányzatoknak. Ez azért fontos, mert számos kút, vagy annak helye potenciális veszélyforrás. Az általunk „D” kategóriásnak minősített kutak hozzávetőlegesen 85%-a azért sorolódott ebbe a kategóriába, mert nincs meg a kávjája, viszont a kútgödör (általában fedetlenül) ott van.

- A szabályozás gyengének számít, ugyanis a gazdálkodóknak a felmérés során kapott állapothoz képest kell megőriznie a területükön található gémeskutakat. Ez azt jelenti, ha „C” kategóriásnak lett felmérve egy kút (például nincs meg a gém, csak az ágas és a káva a gödörrel), akkor ilyen állapotban kell megőriznie a gazdának a kutat. Ennek értelmében a szabályozás nem törekszik a gémeskutak felújítására (ezt csak megengedi), mindinkább konzerválja a felmérés idején talált állapotokat. Javasolnám a jogszabály módosítását úgy, hogy a nyilvántartott létező gémeskutak vonatkozásában helyreállítási, és folyamatos karbantartási kötelezettsége legyen a gazdálkodóknak, és az ezzel együtt járó költségeket (mint számos más követelmény kapcsán) természetesen vissza lehessen igényelni támogatás formájában.
- A vizsgálatom összértékeléséből kiderült, hogy a gazdálkodó lakosság nincs még felkészülve az új szabályozásra, talán információ hiányban is szenvednek. Ennek megoldására javasolnám, hogy különböző kommunikációs eszközökön keresztül szélesebb körben kellene tájékoztatni a termelőket. Bár a kutak helyei feltüntetésre kerültek a MePAR rendszeren, mégis más úton is informálódniuk kellene a támogatást igénylőknek. Sokan mind a mai napig sem tudják, hogy gémeskút található az általuk művelt terület(ek)en, továbbá, hogy milyen követelményeknek kell megfelelniük.
- Végül, de nem utolsó sorban javasolnám a történelmünk által ránk hagyományozott nemzeti értékeink, kultúrtörténeti emlékeink részletes számbavételét és fokozott védelmét.

1. ábra Működőképes jó állapotú gémeskút (Fotó: Rákóczi)
Figure 1. Operational sweep-pole well with a good state (Photo: Rákóczi)

2. ábra Már károsodott gémeskút (Fotó: Rákóczi)
Figure 2. Damaged sweep-pole well (Photo: Rákóczi)

3. ábra Nagymértékben károsodott kút (Fotó: Rákóczi)
Figure 3. Sweep-pole well with largely suffered (Photo: Rákóczi)

Köszönetnyilvánítás

A tudományos diákköri dolgozatomhoz, így kísérleti munkám létrejöttéhez nyújtott türelmes, és alapos segítségért elsősorban **Dr. Karácsonyi Péter** főiskolai tanár, intézet igazgató úrnak szeretnék köszönetet mondani. Továbbá köszönetet szeretnék mondani **Németh Tibor** úrnak, a Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Hivatal, Békés Megyei Kirendeltség, kirendeltség-vezetőjének, valamint **Tóth János** úrnak, a Békés Megyei Kirendeltség, Helyszíni Ellenőrzési Osztály, osztályvezetőjének. Szintén szeretnék köszönetet mondani **Gaál Tamás** Igazgató úrnak, aki az MVH Területi Igazgatóságának vezetője. Az engedélye nélkülözhetetlen volt az MVH tulajdonát képező adatok felhasználásához a kutatásom során. Szintén szeretnék köszönetet mondani a **Körös-Maros Nemzeti Park kollégáinak**, akik számos esetben segítették a munkámat.

Irodalom

- A. BARCZI, T. M. TÓTH, A. CSANÁDI, P. SÜMEGI, I. CZINKOTA 2006: Reconstruction of the paleo-environment and soil evolution of the Csípő-halom kurgan, Hungary. *Quaternary International*, Vol. 156–157, p. 49–59.
- CS. SEBESTYÉN K. 1934: A magyar gémeskút. *Szegedi Füzetek* 1934: 11–25. p.
- CSÖSZI M. 2010: Tájvédelmi kézikönyv. Tájvédelmi szempontok vizsgálata a hatósági eljárásokban. Vidékfejlesztési Minisztérium Környezet- és Természet megőrzési Helyettes Államtitkárság, Budapest. p. 8.
- DWYER, J., BALDOCK, D., EINSCHUTZ, S. 2000: Cross-compliance under the Common Agricultural Policy. Institute for European Environmental Policy London. p. 90.
- ENYEDI GY. 1964: A Délkelet-Alföld mezőgazdasági földrajza. Akadémiai Kiadó, Budapest. p. 12–18., p. 99–145.
- FEHÉR GY. 1938: Kutak a Körös Kis-Sárrétjén. *Ethnographia* 49: 175–185. p.
- MADARÁSZ I. 2008: Közvetlen és közvetett célok. *Magyar Mezőgazdaság*. 7(2): 42–43. p.
- MAGYAR AGRÁRKAMARA 2009: Mindannyiunk érdeke. *Magyar Mezőgazdaság* 8(1): 13. p.
- RAKONCZAI J. 2006: A vízből született táj. Az Arad-Békés-térség természeti értékei. Békés Megyei Önkormányzat, Békéscsaba. p. 129–142.
- SZABADFALVI J. 1970: Az extenzív állattenyésztés Magyarországon. *Műveltség és Hagyomány* 12.
- SZELEKOVSKY L. 2005: Közös kultúrtörténeti emlékeink a kunhalmok. *Dombegyház Nagyközség Önkormányzata*, Békéscsaba. p. 7–8.
- TÓTH A. 1988: Szolnok megye Tiszántúli területének kunhalmjai. *Zounuk* 3. Szolnok Megyei Levéltár Évkönyvei, Szolnok. p. 349–410.
- VIDÉKFEJLESZTÉSI MINISZTERIUM 2011: Gazdálkodói kézikönyv. VM Vidékfejlesztési, Képzési és Szaktanácsadási Intézet, Budapest. p. 3–9.
- WILSON, R. 2008: Law of the Common Agricultural Policy: The Single Payment, Cross Compliance and Enforcement. *Jordans Ltd, London*. p. 10–18.

OUR UNIQUE LANDSCAPE VALUES, THE SWEEP-POLE WELLS IN HUNGARY
IN TERMS OF EU REGULATIONS

HERITAGE OR CURSE?

A. RÁKÓCZI

Keywords: agricultural history, national value, unique landscape value, landscape element, rural development, agricultural environment protection, cross-compliance

This study aims at examining the present and past of one of our national values and agricultural historic relics-sweep-pole wells. It also aims at examining their future in terms of the new EU regulations in agriculture and cross-compliance. This analysis investigates sweep-pole wells in the course of history and provides insight into their relationship with human society over centuries. Besides their fundamental function sweep-pole wells have obtained new roles such as communication, art, and landscape. However, owing to technical development both their importance and their number of pieces decreased by the end of the 20th century. They gradually vanished from Hungarian landscape and countryside. Then there was a significant alteration in EU regulations in agriculture and as a result of this in Hungarian regulations too, because sweep-pole wells were declared landscape elements protected by law in 2010 in accordance with cross-compliance requirements. Accordingly, a basic data base was to be established in order to check the compliance of regulations. The point of the data base is to check the number of pieces and the state of repair of the sweep-pole wells survived till the new millenium, the time when the new regulations mentioned above were introduced. We visited all the sweep-pole wells registered in the past, and on the basis what we saw there the sweep-pole wells were categorized into four groups. The survey demonstrated that in Békés County 520 of 762 sweep-pole wells registered in the 1950's had vanished by 2010, and 222 sweep-pole wells were either damaged or in a poor condition on their registered places. There are only 20 active sweep-pole wells operating perfectly and still in use in Békés County. In this study it was revealed that farmers are not prepared for the new regulations.

